

KAS KATALOOG?

Anton Weiss-Wendt. Must-valge linn. Schwarz-weiße Stadt. Vana-Narva Fotoajalugu. Fotogeschichte Narvas. Kataloog. Katalog. Tallinn. 1997.

Tunnistan – möte avaldada retsensioon Anton Weiss-Wendti raamatule tekkis kohe pärast selle trüki ilmumist 1997. aastal. Põhjusti oli mul kaks: raamatu nimetusele lisatud kaks alapealkirja („Vana-Narva fotoajalugu” ja sõna ”Kataloog” selle all) ning teiseks – trükise ilmumist toetanud suur hulk soliidseid fonde ja asutusi.

Siiski suutsin aja maha võtta ning korralikumalt teosega tutvuda. Sel teel sai aja jooksul märgata ka teose häid külgi. Nendest (ja sellele eelnevast sissejuhatusest) alustangi.

Narva ajalugu on käsitletud vast sagedamini ja põhjalikumalt kui nii mõnegi teise Eesti linna ajalugu, kui välja arvata ehk Tallinna ja Tartu minevik.

Esimese Narva ajalugu mitmest küljest vaatleva käsitluse on kirjutanud 1858. aastal narvalane Heinrich J. Hansen. Eesti arhiivinduse seisukohalt oli Hansen erakordne nähtus: jäädes varakult orvuks, pidi ta lapsena teenima oma igapäevast leiba kaupluses õpipoisina. Saamata mingit tõsist haridust, luges ta palju, õppis mitmeid keeli ning tasapisi kasvas õpipoisist meheks, kellest tänu tema teadmistele lugu peeti.

Narva arhiivi (mis täna on säilitamisel Tartus Ajalooarhiivis) olemasolule võlgneme tänu just temale. Kui Narva Hermannilinnusest hakati vanu ürikuid makulatuuriks välja vedama, peatas Hansen selle aktsiooni. Tal õnnestus säilinud materjalidest moodustada Narva arhiiv, milleks raekojas eraldati tema le ka eraldi ruumid. Seejärel korrastas ta aastate jooksul päästetud dokumente, töötas need võimaluse piires läbi ning asus linna ajalugu kirjutama. Raamat (”Geschichte der Stadt Narva”) kujunes teoseks, millele toetusid tulevased uurijad ja ajaloolased. Lisada võib veel, et 1864. aastal nägid ilmavalgust selle raamatu lisandused, mis täiendasid avaldatut. Siinkohal võib lisada, et Hansen lõi oma kodulinna ka kohaliku ajaloo uurimise ühingu, kus esineti ettekannetega ning hiljem isegi avaldati oma ühingu *Sitzungsberichte*sid.

Järgmiseks tõsisemalt võetavaks tööks sai venestamispoliitika lainel avaldatud juubelihõnguline narvalase A. Petrovi raamat ”Gorod Narva. Jego prošloje i nastojaščjeje v svjasi s istorijej upročeniija russkogo gospodstva na Baltijskom poberežje. Sankt-Peterburg, 1901”. Vanemas osas toetub Petrov Hansenile ning siin tal omalt poolt midagi uut lisada ei ole. Siiski on teos oluline uuema osa (XIX sajandi teine pool) käsitlemisel ning siin on Petrovi teos omandanud kroonika väärtuse.

Kolmanda teosena võib sellesse ritta asetada ühe suhteliselt õhukese A. Tõnuristi raamatukese (Narva: kirjeldused Narva linna ja ümbruse minevikust ja olevikust. Tallinn, 1912), mis küll vanemas osas ei too ajaloo seisukohalt midagi uut, kuid milles – jälle kroonikavaatlusena – on fikseeritud paljud muutused linnas. Tõnurist on välja andnud teisigi linna vaatlevaid trükiseid.

Eesti Vabariigi päevil tegeles Narva ajaloo uurimise ja kirjapanemisega aktiivselt ajakirjanikust asjaarmastaja Arno Süvalepp. Esimese iseseisva trükisena ilmus temalt vaatlus Narvast Taani ajal (Schulbach, A. Daaniaegne Narva. 1931; teine väljaanne koos venekeelse tõlkega Narva Linnamuuseumi väljandena 1995. a).

Narva linnakindlustusi käsitles esimese autorina R. Freudenstein (Ajalooline ülevaade Narvast ja tema kindlustest. Narva, 1933). Veidi varem, 1930. aastal ilmus trükist suurejooneline ja ulatuslik monograafia väljaastva eesti ajaloolase H. Sepa sulest ”Narva piiramine ja lahing 1700 a.”.

Sõjaeelses Eestis järgnes loetletud teoste kaks uut faktirohket teost Narva ajaloost. Esimeseks nendest sai juba mainitud A. Süvalepa koostatud ”Narva ajalugu. I. Taani- ja orduaeg.”, mis ilmus Narvas 1936. aastal. Samal aastal anti Tartus välja Sten Karlingi ”Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung”, mis tahtmatult osutus sõjatules hävinud linna selle eluajal koostatud nekroloogiks.

Lisaks loetletutele ilmus sõjaeelses perioodil veel väärtuslikke artikleid, kus käsitleti mitmesuguseid Narvaga seotud üksikküsimusi, autoriteks A. Soom, H. Sepp, P. Johansen, V. Vaga ja teised tunnustatud Eesti teadlased.

Sõjajärgsel perioodil võib ära märkida kolm Narvat vaadelnud teost. Üks nendest on küll arusaamatul kombel kirjastuse Eesti Raamat väljaandena ilmunud (ja selle kirjastuse häbiplekkiks saanud) leningradlase P. Kanni koostatud (venekeelne) Narva-raamat, mis on

kahetsusväärset "tühja täis" ning ei oma mingit iseseisvat väärtust (illustatsioonideks tuntud Leningradi kollektsionääri N. Tagrini postkaardid). Uuemas osas aga on see nõukogulikult politiseeritud trükis. (Omaette huvi pakub selle raamatu saatesõna, kus teatatakse, et meie ajal pakuvad Hanseni, Petrovi ja Süvalepa teosed vaid faktoloogilist huvi ning ühtlasi püütakse neid välja vabandada – nad polnud ju marksistid. Aga oma tubli, seekord siis juba marksistliku töö abistamise eest tänatakse Panksejeviti, Naani, Siilivaske, Lebbinit, Rudnevit ja teisi – eriti aga Narva parteijuhti Zamahhinit...) Seejärel andis ühe venekeelse Narva teejuhi välja muuseumidirektor (tänapäevane linnaape) E. Effendijev (Narva. Putevoditel'. Tallinn. Perioodika, 1990). Raamat vaatleb ehitismälestisi ning lisaks neile ka sõjakadusid. See töö oli esimene sõjajärgne väljaanne, mis valgustas linna saatust objektiivselt. Ning lõpuks ilmus 1991. aastal kirjastuselt Valgus Oleg Kotšenovski venekeelne "Narva. Gradostroitel'noe razvitie i arhitektura", kus vanem periood toetub lühendatud kujul eelnevatele publikatsioonidele. Kuid iseseisva ja üsna suure väärtuse omandab teos sõjajärgsel perioodil toimunu korralikul fikseerimisel ja kirjeldamisel.

Lisaks suurematele teostele sisaldab palju väärtuslikku materjali Narva ajaloost mitme uuema perioodi uurija, meie kaasaegsete ajaloolaste loomingu, nende seas esireas muidugi Jüri Kivimäe ja Enn Küngi artiklid.

Nii saab soovi korral nimetatud saksa-, vene- ja eestikeelsete tööde kaudu enamvähem tervikliku ülevaate Narva ajaloost.

Kogu see veidi pikaleveninud sissejuhatus on siin kirja pandud selleks, et leida koht (täna öeldakse sel puhul – "nišš") A. Weiss-Wendti "kataloogile".

Leian, et trükise positiivne külg on seal avaldatud peatükk "Narva allakäik 1941–1966". Kuigi ei taha niisuguse terminiga sellisel kujul nõustuda: "allakäigu" sisse mahuvad siin nii linna pommitamine kui ka edasine purustamine sõjategevuse käigus (mõlemad on raske LINNA allakäiguna vaadelda), linna kaitse alla võtmise esimese NL linnana 1947. aastal (mis oli vaieldamatult tolle aja kaitseinspektori arhitekt Ernst Ederbergi teene), linna lõhkumine (tõenäoliselt ka poliitilistel motiividel), keskosa suvaline ülesehitamine tasandatud varemte asemele (oli isege selline loosung: "Ehitame vana Narva asemele uue ilusama sotsialistliku linna") jne. Peab ütlema, et selle perioodi lähemaks uurimiseks oligi vajadus ning terviklikult ei ole seda aega eraldi käsitletud. Peatükis (tegelikult on neid mitu – autor käsitleb aastaid eraldi) esineb retsenseerija arvates ka möödalaskmi-

si, kuid pöördun nende juurde tagasi teose teksti üksikasjalikul vaatlemisel. Selle osa juurde lisatud viited annavad võimaluse tulevastelgi uurijatel alikmaterjalide juurde pöörduda.

Kuid nüüd raamatu enda juurde.

Väga heal paberil suures formaadis trükist ilmunud tööd nimetab Weiss-Wendt, nagu juba mainitud oli, nii "kataloogiks" kui ka "Vana-Narva fotoajalooks". Kuigi see ei ole neist kumbagi. Võib-olla võiks see kehtida ainult fotoajaloo lühivaatluse osas.

Kataloogiks nimetatuna peaks ta enesestmõistetavalt olema (või vähemalt peaks püüdma olla) täiuslik ehk siis maksimaalselt täiuslikkuse poole püüdlev kogum esitatavast ainest. Ja tõenäoliselt sellisena oligi ta selle projekti toetajatele välja pakutud – kui suhteliselt ülevaatlikku informatsiooni sisaldav teos. Seda ta aga ei ole.

Miks? Esiteks seepärast, et vaadeldavad kogud pole esitatud täies koosseisus (Narva linnamuuseum, kus valik on teostatud põhimõttel "meeldib – ei meeldi"), kindlasti on ebatäiuslik loetelu Eesti Filmiarhiivi kogust (väiksem on loetletud fotode, pro-negatiivide hulk ja autor on sealt välja jättnud üsna olulised võtted).

Kahe kogu kohta toodud näited seavad suure kahtluse alla ka ülejäänud kogude "kataloogitäiuslikkuse". Kuid see pole veel kõik. Autor on piirunud raamatusse võetud asutustest vaid valitud osa materjali esitamisega, samas on välja jäänud nii mõnedki teised kogud, kus samuti säilitatakse Narva-ainelist ikonograafilist materjali.

Nimetagem siin esiteks mitme erakollektsionääri postkaardikogusid, mida autor teksti osas isegi ei maini. Ometigi neid on, ja need on olnud ka kättesaadavad (mõni erand välja arvatud, kus omanik tahab oma kogu kasutamise eest soliidset tasu). "Kataloogi" puhul peaks seal nimetama ka korduvad fotod. (Kes teab, milline nendest kunagi kannatada või kaduda võib!) Ülevaatest on välja jäänud aga näiteks isegi Eesti Akadeemilise Raamatukogu postkaardid, olgu neid nii palju kui tahes, sellele vaatamata, kas nad just autori maitse kohaselt olulised või meeldivad on. Ei ole välistatud, et materjali Narva kohta võib leiduda ka mõnes teises raamatukogus (Rahvusraamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu, Kirjandusmuuseum ja kes teab kus veel).

Täiesti on välja jäetud meie Muinsuskaitse Inspeksioon ja restauraatorite aastatega kogutud materjal. Palju on säilinud endise restaureerimistöökoha ja selle järglaste fondides, mis tänaseks on hoiul Muinsuskaitse arhiivis. Hulk materjali on olemas ka restauraatorite – Narva uurijate käes.

Siin kerkib esile veel probleem kunstiteostest.

Kui autor deklareerib, et tegemist on "fotoajalooga", siis peaks sellest ka kinni pidama. Kui aga selle sildi all lülitatakse loetellu maalid ja joonistused, siis peaks see lõik taotlema võimalikult laiemat ülevaadet. Näib aga, et ka selles osas on tegutsenud printsibiil "meeldib – ei meeldi" või "huvitav – mittehuvitav". Narva ikonograafiat võib leida veel mitmes muuseumis ning arhiiviski (informatsiooni saaks näiteks ka suurtes raamatukogudes olemasolevast mitmeköitelisest Julius Gensi käsikirjalisest teosest). Kui kunstiteoseid on nimistusse võetud näiteks Eesti Ajaloomuuseumist, Narva Muuseumi filiaalid (Kunstigaleriist) ja Ajalooarhiivist, siis jääb arusaamatuks, miks ei jätkatud sama järjekindlalt ning ei vaadatud üle ka kunstimuuseumides olevaid teoseid? Vajalik on tähelepanu juhtida asjaolule, et Narvaga seotud maale, joonistusi jne säilitatakse rohkesti ka Peterburi ja Moskva, võib-olla veel teisteski muuseumides.

Kui Ajalooarhiivi loetelus on ära toodud Aleksander Normaku tušijoonised, siis seda imelikum, et hoopis on välja jäänud Johannes Naha ülesjoonistused Narvast. Taotledes lausa fantastilist, oleks sel juhul hea taas üles leida Ernst Ederbergi suur arhiiv, mis pärast arhitekti surma jäi tema pärijate kätte. Sealgi peaks leiduma väärtuslikku mineviku-Narvast. Ja nii edasi. Sest alternatiivseks lahenduseks oleks võidud jääda siiski vaid fotoajaloo (sel juhul aga täieliku) piiridesse.

Eriline lugu on aga plaanidega. Neid on vana-aegadest säilinud nii palju, et nende loetleminegi võtaks enda alla ehk veel niisama mahuka väljaande. Aastate jooksul olen neid oma töös kasutanud ja neid on tõepoolest mitmeid tuhandeid (Peterburis sõjamereajaloo arhiivis, artilleeriamuuseumis ja Venemaa ajalooarhiivis, Moskvast sõjaajaloo arhiivis ja vanade aktide arhiivis, Stockholmi Kuninglikus Sõjaarhiivis, mitmes raamatukogus...). Konks peitub siin selles, et nende asutuste fondides säilib ka hulk joonistusi ja akvarelle ning fotosidki. Sellest loetelust ei saa välja jätta ka eespool juba mainitud Peterburi hiiglaslikku Tagrini postkaardikogu, mida hoitakse nüüd temanimeses muuseumis. Seda kogu kasutas oma kehvas raamatus, nagu oli öeldud, P. Kann. Retsenseeritava raamatu lõpus aga on seletamatul kombel toodud vaid üks Narva geodeedi Malõško kaasajal koostatud 1940. aasta seisukorda kajastav plaan!

Võiks anda nõu niisuguse töö puhul kasutada ka eelnevalt korraldatud Narva-aineliste näituste katalooge ning püüda leida jälgi teoste edasisest liikumisest. Näiteks üks esimesi selliseid näitusi oli dokumenteeritud väljaandes "Katalog zu der gelegentlich des II Baltischen Historikertages veranstalteten Ausstellung von Bildern und Plänen

estländischer Städte". Reval, Juni 1912, kus lõpu-lehekülgedel (lk 57–63) on Narva-nimistus toodud eksponaadid nr 667–731.

Eelöelduga ei taha ma sugugi näidata, nagu oleks kogu "kataloogi" osa täiesti tarbetu. Vastupidi – oma Narvaga seotud töös (mis kestab nüüd juba üle kolmandiku sajandist) olen pidanud isegi otsima ja kasutama mitut sellessegi väljaandesse kogutud materjali. Nüüd olen siit leidnud mõndagi, mis selle aja jooksul on siiski kahe silma vahele jäänud. Häirib aga, et kataloogina mõeldud on jäänud poolikuks, lõpetamata, ning seega jääb ta pealiskaudseks ja kaotab palju teadusliku väljaandena, milline ta oleks ju pidanud olema. Seda nõudnuks vastutustunne paljude toetajate ees, kes nii uhkelt teostatud töö eest oleksid väärinud enamat. Nüüd aga näib, et autor soovis kiiresti ja kergelt ilusa asja välja anda ning ei kujutanud ette, kui suurt tööd ja pingutust seesugune raamat nõuab.

Detailidesse minnes tahaksin tähelepanu juhtida mõnele faktile, mis retsensendi pilgule näivad küsitavad või siis vajavad täpsustamist.

Kui jutt on Grigorjevi pärijate trükikojast (lk 11), siis oleks kena teada anda, et see maja on üks väheseid, mis Narva katastroofi on üle elanud ning et seal paikneb praegu hotell "Vanalinn". Hoone on täna võetud riikliku kaitse alla.

Sten Karlingist rääkides (lk 13) nimetab Anton Weiss-Wendt kuulsat professori Narva-raamatut tema esimeseks Eestis valminud "suuremaks uurimuseks". Nii võib ju ka öelda, kuid Karlingil oli selleks ajaks Narva kohta ilmunud juba kolm artiklit. Pealegi alustas Karling oma õppetööd ülikoolis 1933. aasta alguses, 1932. aastal toimus vaid tema valimine professori kohale. Päril hull on aga see, et retsenseeritavas raamatus on selle "suurima uurimuse" tiitel hoopis ära moonutatud. Raamatu õige nimetus on "Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung", mitte aga "Die Baugeschichte Narvas 1581–1704". Seda enam, et Karling vaatleb seal märksa vanemaid ajajärke, sh ka Taani aega, ning Weiss-Wendti toodud aastaarve pole Karling ei tiitlis ega mujal nimetanudki. Ning lõpuks oli selle trükiarv mitte 1000, vaid 800 eksemplari ja Rootsisis ei müüdüd sellest mitte pool, vaid 600 raamatut. Veider, et selle Karlingi raamatuga on segadusi teisi: 1999. aasta Kunstiakadeemia koostatud Karlingile pühendatud raamatus (Sten Karling and Baltic Art Histori/und Kunstgeschichte in Ostseeraum. Väljaandjad K. Kodres, J. Maiste, V. Vaher. Eesti Kunstiakadeemia, 1999) nimetatakse Narva-raamatu väljaandekohaks Stockholmi, kui-gi Tartu seisab ka tiitellehel!

Minule näib, et liialdatud on ka väitega (lk 13), et C. Sarap (koos abikaasa J. Triefeldtiga) saab tun-

tuks alles siis, kui ilmub (1939. aastal) album "Vana Narva". Paistab siiski, et asjaolud on just vastupidised – album saab teoks seetõttu, et selleks ajaks on fotograaf juba hästi tuntud. Muide – tema fotod ilmusid ka teises Narva ajaloo jaoks tähtsas teoses – eespool mainitud A. Süvalepa "Narva aja-loos".

Kondakovi-Instituudi ja selle ekspeditsiooni kohta Eestisse (lk 13–14) võib leida dokumentaalset materjali ka Eesti Riigiarhiivis säilitatavais Haridusministeeriumi muinsuskaitse ürikutes. See pole loomulikult öeldud etteheiteks, pigem täiendavaks informatsiooniks.

Leheküljel 17 on juttu Marburgi Fotoarhiivist. Selle koguga oleks (kui see kuuldavasti juba tehtud ei ole) võimalik tutvuda ka mikrofiššide abil. Kunagi kuulsin Helmi Üpruselt, et sõja lõpupoole olevat suuremaid fotofikseerimisi siinsetest ehitismälestistest teostanud Saksa okupatsiooni administratsiooni teenistuses olnud baltisaksa päritolu kunstiajaloolane Niels von Holst. Kas tema võtteid ei säilitata samuti Marburgis?

Samal leheküljel on juttu ka Narvas pärast sõda tegutsenud fašistide kuritegusid fikseerinud komisjonist. Huvitav, et selle koosseisu kuulus lisaks teistele ka A. Süvalep, kelle öde koos väikese lapsega metsikult mõrvati kurikuulsas Meriküla des-sandi käigus. Sellest komisjonist (Jüri Kivimäe leidis komisjoni arvelevõtmata materjalid Tallinna Linnaarhiivist), Narva pommitamisest ja muust sellega seostatavast kirjutasime Narva pommitamise aastapäevaks artikli Rahva Häälede. Koos J. Kivimäega käsitlesime seal ka küsimusi, millest nüüd retsenseeritavast raamatust lugeda võib. Korra mainib Weiss-Wendt küll ka seda artiklit, nimetamata seejuures ei autoreid ega pealkirja. Toon siis selle nimetuse täielikult: Kaljundi, J., Kivimäe, J. 50 aastat Narva hävingust. Rahva Hääle, 5.03.1994. Samal teemal on ka samade autorite kirjutis venekeelses Narva ajakirjas Russalina nr 1/3, 1995. "Gibel' Narvy".

Leheküljel 22 räägitakse, et 18. augustil 1941 läks pommitamise käigus põlema Aleksandri kiriku "keskmine torn". Minu teada pole "keskmist" torni Aleksandri kirikul Narvas kunagi olnud.

Leheküljel 23 algab peatükk 1943. aastast lausega: "1943. aasta saabumisega oli üldine olukord järsult halvenenud." Aga kelle jaoks? Sakslaste? Venelaste? Linnaelanike? Linna?

Järgmisel leheküljel kirjutab autor, et kellel aga võimalik oli, hakkas linnast põgenema. Jäetakse ütlemata, et Narva elanikud SUNNITI piiratud aja jooksul Narvast kahekümne nelja tunni jooksul lahkuma. Minugi tuntuimate seas oli neid ja paljud pidid 1944. aasta jaanuaris Tallinnas ja mujal ulu-

alust otsima. Narva pidi täielikult tühjendatama. Värvikaid mälestusi sellest väljaajamisest leidub trükises "Mälestisi vanast Narvast", mille on välja andnud Vana-Narva Selts 1999. aastal.

Nn sakslaste kuritegude kirjeldused ja nimed (lk 26) on toodud Tallinna ajakirjaniku I. Kurtšavovi 1945. aastal Tallinnas väljaantud raamatust "Osvo-boždenije Sovetskoj Estonij". Kui palju selles sisalduvad kirjeldused tõele vastavad, on täna raske öelda. (tegemist oli siiski nõukogude propagandaga ning selle tõepärasusest meil õnneks tänaseks mingi ettekujutus juba on).

Lausa väär aga on lk 29 toodud kirjeldus Ivangorodi kindluse tornide saatusest. Olen ka ise selle looga kord alt läinud, kui 1964. aastal kirjutasin Leningradi oblasti Täitevkomitee Arhitektuurimälestiste Inspektsiooni tellimisel Ivangorodi kindlusest. Sellesse läks veidi moonutatud faktiderida. Tegelikult tahtsid sakslased tõesti õhata Ivangorodi, et pealetungivad Nõukogude väed ei saaks vastaskaldal kanda kinnitada. Alustati kindluse läänepoolseima müüri õhkamisest, kuid müüri alumisse ossa tekkis vaid neli avaust. Toetun fotole, kus linn on veel sakslaste käes. On suvine aeg, sillal saksa sõdur ning kirjadki saksakeelsed, müüris aga on näha juba lõhatudavad. Teiseks – kui me restaureerimistööde käigus puhastasime varisenud (õhatud) Ivangorodi nurgatorne, leidsime igäihe põhjast umbes poolteist tonni lõhkeainet (teada on, et igasse torni paigutati kolm tonni lõhkeainet). Tänu sellele oli ka hävitustöö väiksem, kui see oleks võinud olla. Tegemist on ju kuue nurgatorniga. Õhkimata jäi vaid kolm torni ning esimese ehitusetapi (1492. a) kahe varasema – tollal nurgatorni – reliktid.

Lk 30 räägitakse 42-pildisest kollektsioonist. Informatsiooniks: ka minu käes on 12 kaadrit tollest ajast. Kes nende inimtühest linnast tehtud võtete autor on, ei oska enam öelda. Tänutäheks nende säilimise eest nimetan siin inimest, kelle kaudu need minu kätte sattusid. Keegi mees, perekonnanimega Ustav, tõi need restauraatorite kätte.

Lk 34 räägitakse Narva Hermannini torni põhjast leitud väikestest lennukipommidest, mis õnneks ei plahvatanud. Raamatu autor toetub siin restauraatorite sõnadele, kes olevat leidnud sealt 200 pommi. Tegelikult aga oli neid torni põhjas 810. (Huvitava faktina lisan siin, et need kaevati välja ekskavaatoriga(!), mille juht Gladõš tegi oma tööd erakordselt täpselt. Nii et vähemalt osaliselt pole sakslaste purustamine "müüt", nagu seda A. Weiss-Wendt lk 35 toodud märkuses väidab. Seda saab ka olemasolevatele fotodele toetudes kronoloogiliselt paika panna.

Faktivigu on raamatus teisigi, kuid retsenseerija ei soovi ülevaadet raamatust vigade ja eksimuste lainesse uputada. Soovisin vaid tähelepanu juhtida asjaolule, et sugugi mitte kõik selle teose lehekülgedele trükitust ei ole usaldusväärne ja kasutada tuleb seda ettevaatlikult.

Omaette probleem on Weiss-Wendti "Ehitusmälestiste register" (lk 216–219). Nähtavasti ei ole noorel mehel ettekujutust, mis see "ehitusmälestis" üleüldse on. Ta paigutab sellesse majad, mis aga ei ole mälestistena nimistusse üldse kantud – ei enne sõda, ei pärast sõda ega ka praegu. Jälle on tegemist autori suvalise valikuga, jälle põhimõttel "meeldib – ei meeldi". See aga ajab lugeja (huvilise) segadusse ning ta võib hakata sellele materjali toetudes seda ametliku dokumendina käsitama. Paari näitena saab siin tuua, et nimistusse pole teiste bastionide seas kantud Kristervalli (ja miks ka mitte Kuningavalli veel tema restaureeritava kujul), sedasama juba mainitud Grigorjevi pärijate kirjastust-trükikoda ja eriti paljusid Kreenholmi suurt väärtust omavaid ehitisi: 1913. aastal ehitatud haiglat, vana sünnitusmaja, kolme punasest tellisest ja kaht puidust meistritemaja, direktor Showcrossi elamut, kahe asedirektori maja, direktori uut maja, pritsimaja, vana ja uut juhatusehoonet jne. Vanalinnas ei ole mainitud vaekoda ja muidki hooned, samas aga on "mälestiste" ritta paigutatud hooned, mis vaevalt seda väärivad.

Seega tuleb tunnistada "Must-valge linna fotokataloog" huvitavaks trükiseks, mis aga kuidagi kataloogi nime kanda ei tohiks. Selle autor on teinud suure töö, kuid jätnud sponsoritele antud lootused täitmata. Ettevalmistava ja provisoorse teosena on raamatul siiski väärtus, nii et tema baasil võiks ehk tulevikus koostada tõelise teadusliku kataloogi, sest skelett selleks on nüüd olemas.

Jevgeni Kaljundi 

NOVAATORLIK UURIMUS BALTISAKSA AADLI SOTSIAALAJALOOST

Heide W. Whelan, *Adapting to Modernity: Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1999 (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, Band 22). 387 lk.

Baltisaksa regionaalhistoriograafia on üks rikkalikumaid nii Venemaa kui ka Saksamaa mastaabis, kuid siin on domineerinud eelkõige poliitiline vaatenurk, põhjalikumaid sotsiaalajaloolisi käsitlusi on suhteliselt vähe. Ühe hilisema aja esindusliku ma teosena sellest vallast võiks nimetada paari aasta eest ilmunud Wilfried Schlau koostatud artiklikogumikku baltisakslaste sotsiaalajaloost.¹ Kuna just aadel jääb nimetatud teoses nõrgalt esindatuks, siis täidab saksa päritolu ameerika ajaloolase Heide W. Whelani uurimus ühe olulise lünga.

Whelani monograafia keskpunktiks on kaks vastastikku sõltuvat institutsiooni: seisus ja perekond. Ühtlasi püüab ta anda näidisuurimuse baltisaksa aadli vastusest pealetungiva industriaalühiskonna moderniseerimisväljakutsesele ja vaadelda baltisaksa aadlit Euroopa aadli ja tema perekonna ajaloo kontekstis. Ajaliselt keskendub ta peamiselt 19. sajandile, käsitledes põgusamalt ka 18. sajandit ja 20. sajandi algust.

Ka temaatiliselt võiks Whelani teose jaotada kaheks: üks osa keskendub baltisaksa aadli sotsiaalpoliitilise ning majandusliku staatuse ja arengu käsitlemisele, teine vaatleb põhjalikumalt baltisaksa aadli perekonnaelu ja kasvatust. Ajaloolise sissejuhatusena annab ta ülevaate Balti erikorra, nn *Landesstaati* ja matrikliaadli lõplikust väljakujunemisest 18. sajandil. Huvipakkuv on sealjuures ameerika ajaloolase tähelepanek, et võrrelduna mitme teise Euroopa aadelkonnaga (näiteks Vestfaali ülirkonservatiivse katoliikliku aadliga) oli baltisaksa aadel tunduvalt avatum ja paindlikum. Uute liikmete, sh mitmete Vene kõrgeaadli esindajate kaasamine, oli otsustava tähendusega võimupositsiooni säilitamisel ja aitas vältida sotsiaalset degeneratsiooni. Balti rüütelkondadest kõige suurema eksklusiivsusega paistis silma Kuramaa aadel.

Baltisaksa ühiskonnas oli seisus baaskategooria, mis määras inimese koha ühiskonnas ja ka

¹ Sozialgeschichte der baltischen Deutschen, hrsg. von Wilfried Schlau. Köln, Mare Balticum: 1997.